

Јулијана С. Деспотовић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за проучавање језика и књижевности

СИНТАКСИЧКО-СТИЛИСТИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЈЕДИНИЦА БЕЗ ПРЕДИКАТА У РОМАНУ *ТВРЂАВА* МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА²

Циљ рада јесте анализа синтаксичко-стилистичких карактеристика језичких конструкција без предиката у роману *Тврђава* Меше Селимовића. Из корпуса издвојене примере најпре ћемо анализирати са синтаксичког аспекта, утврђујући статус оваквих језичких јединица, а потом ћемо се бавити њиховом употребном вредношћу. Издвојићемо оне јединице које настају поступком парцелације реченичне структуре и које су контекстуално условљене, а потом оне беспредикатске јединице које нису настале поступком парцелације. Ту спадају елипсе, наспрамне номинације, затим контекстуално укључени упитни искази, те вокативни искази. Све ове јединице, у односу на парцелисане исказе, показују већи степен како структурне тако и значењске самосталности.

Кључне речи: синтакса, стилистика, елипса, *Тврђава*, јединице без предиката

1. УВОД И ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП

О језику и стилу Меше Селимовића у србистици/сербокроатици није написано много радова, што изненађује када се узме у обзир значај овог писца за српску, односно југословенску књижевност. Уколико је нешто о језику и стилу овог писца написано, то је углавном о његовом најпознатијем роману *Дервиш и смрт*. Тек у последњих десетак година појављују се радови у којима се анализирају неке од језичких и стилских карактеристика романа *Тврђава*, који је предмет овог рада. Тако Слободан Новокмет (Новокмет 2012) говори о поредбеним конструкцијама у овом роману, а Вера Ђевриз Нишић о кумулацији синтаксичких јединица са анафорском компонентом (Ђевриз Нишић 2013). Са лингвостилистичког аспекта посебно је значајан рад Милоша

1 julijana.stevanovic@filum.kg.ac.rs

2 Овај рад настао је у оквиру пројекта 178014 *Динамика стурктуру савременој српској језика*.

Ковачевића *Синтаксичко-стилистичке особине неуравној говора у романима Меше Селимовића и Скендера Куленовића* (Ковачевић 2012а).

Циљ нашег рада јесте синтаксичко-семантички опис исказа без предиката који се јављају у овом роману, полазећи од класификације јединица без предиката коју у *Основама синтаксе српској језика* даје Радоје Симић (Симић 2000). Наиме, статус језичких јединица без предиката и њихова термилошка одређења спорна су у србистичкој литератури.³ У старијој граматичкој и научној литератури често им се одриче статус реченица или се сматрају непотпуним реченицама (Белић 1998, Маретић 1963, Стевановић 1974); док се у новијој литератури (Катичић 1971, Пипер и др. 2005, Симић 2000) јављају нешто другачији ставови с обзиром на то да се у обзир узимају и стилистички и прагматички аспекти оваквих конструкција. Тако Радоје Симић јединице без предиката назива ноемама, делећи их у две велике групе: аутономне контекстне и везане контекстне ноеме. У аутономне контекстне убраја модусе денотације, локуције и експонације, а сваки од ових модуса има своје врсте номинација. Код контекстних везаних ноема истиче граматичку уклопљеност у контекст, што доприноси њиховој актуализацији⁴. Симић затим истиче и могућност заменичких и бројевних речи да се употребе слично као номинацијске, издвјаући идентификацију и квантификацију као посебне врсте исказа, а као посебну врсту издваја и деиктичку идентификацију, равну највишим језичким функцијама које се остварују у реченици, наводећи примере: *Ено тробља, Ево нашега младожење!* Као последњи тип номинације Симић наводи констатацију односно констативну ноему, код које издваја неколико врста: елипсу, гноме, наспрамне номинације и дефиниције (Симић 2000: 103–120).

2. ТИПОВИ БЕСПРЕДИКАТСКИХ ИСКАЗА

Према структурном критеријуму, све исказе без предиката забележене у роману *Тврђава* можемо поделити на две велике групе. Првој групи припадали би они искази који су настали у резултату парцелације реченице, док би се у другој групи нашли сви они искази који нису резултат парцелације, односно, који су и облички и смисаоно самосталнији од контекста у односу на парцелисане исказе. Другој групи би тако припадале оне јединице које Симић назива констатацијама, те смо из корпуса издвојили елипсе и наспрамне номинације. Уз њих, међу непарцелисане беспредикатске исказе сврстали смо и упитне контекстуално укључене исказе и вокативне исказе.

3 Више о томе у: Стевановић 2019.

4 Везаним контекстним ноемама Симић заправо назива Маретићеве крње реченице, односно, Стевановићеве формално непотпуне реченице.

2.1. ИСКАЗИ БЕЗ ПРЕДИКАТА НАСТАЛИ ПАРЦЕЛАЦИЈОМ

У Селимовићевом роману *Тврђава* наилазимо на готово све типове јединица без предиката о којима говори Радоје Симић. Оне јединице које Симић назива контекстним везаним ноемама већина аутора не сматра реченицама, већ парцелисаним деловима претходне реченице. Тако Ковачевић, говорећи о парцелацији код Владимира Кеџмановића, истиче да издвојене конструкције „нису уопште реченице, него парцелати (дијелови реченица)” (Ковачевић 2012а: 277), док Катнић Бакаршић наводи да се ради о реализацији *једне* реченице (истицање наше) у више текстовних јединица (Катнић Бакаршић 2001: 262).

Парцелација, дакле, подразумева интонационо и позиционо осамостаљење неког реченичног члана: синтаксеме, синтагме или клаузе. Будући да нас у овом раду интересују језичке јединице без предиката, разматраћемо само оне примере у којима су парцелисане синтаксеме или синтагме. Таквих примера је нашем корпусу много:

Ставио сам руку на њен трбух и ослушкивао прстима. *Ђушећи* (356)⁵; Јер, нешто мора бити моје, зато што је све туђе, и присвајам улицу, град, крај, небо које гледам над собом, од детињства. *Због стјраха од љазнине, од свијетла без мене* (400); Ако би звучало и неубједљиво, ја бих му повјеровао. *И због њега и због себе* (412); Морао сам сачувати сјенке, да не остане празна мисао, без трага и упоришта и туга због изгубљене прошлости. *Моје и њихове.* (418); Пропашће ми уживање у лијепом кајању, и пјенушава срећа због своје добротe. *И због њеног љрашњања* (420). Мислићу и заборавити. *Као и шолике грује ствари* (Селимовић 429); Можда ћу оздравити, можда ћу сазрети. *Једном.* Не знам када (Селимовић 429); [...] како не би мислио на свјежу пријатељеву смрт. *Ни на стјрашно љиће* (442).

Као принцип разликовања парцелације од елипсе (елиптичних реченица) Вера Вујевић наводи укидање тачке: уколико би се једноставним укидањем тачке одвојени парцелати лако придружили претходној реченици, без значењских промена и/или модификације синтаксичких облика, реч би била о парцелацији, а не елипси (Вујевић 2017: 162). Тај принцип могао би се применити уколико би парцелацији били подложни само завршни делови реченице. Тако би последњи наведени пример [...] како не би мислио на свјежу љријатељеву смрт. Ни на стјрашно љиће, применом наведеног правила, дао структуру [*←*како не би мислио на свјежу љријатељеву смрт] ни на стјрашно љиће]⁶. А с обзиром на то да се парцелисати може било који реченични члан са било које реченичне позиције, најпре долази до промене реченичне структуре, па члан који се парцелише прелази из медијалне или иницијалне позиције у финал-

5 Број у загради односи се на број странице извора, чији се библиографски подаци налазе на крају рада.

6 У угластим заградама дати су реконструисани примери, онако како би гласили да није примењен поступак парцелације.

ну (уп. Ковачевић 2015: 343), као што је то био случај у првом наведеном примеру: *Ставио сам руку на њен шрбух и послушнвао њрсџима. Ђушећи* [←*Ставио сам руку на њен шрбух и ђушећи послушнвао њрсџима*].

2.1.1. Парцелација силепсичких конструкција

У корпусу бележимо и примере типа *Бої је шако хџио. Или Авдаџина несрећа* (506). Реч је о силепсичким конструкцијама с координацијом више именица у позицији субјекта (уп. Ковачевић 2015: 219). Редукцијом предиката координираног дистантног субјекта [←*Бої је шако хџио. Или је Авдаџина несрећа шако хџела*] добија се конструкција у којој експлицирани предикат кординира само са контактним субјектом, док координација са дистантним субјектом слаби. Тако је и у следећим примерима:

Али о жени и ономе што се догодило нисам ни ријеч проговорио. *Ни ико друџи* [←није проговорио] (336); Већ два дана Махмут не долази. *Ни Мула Ибрахим* [←не долази] (371); Јесу ли све босанске валије затворене, протјеране или побијене? *И чишава њихова свиџа* [←јесте ли затворена] (404); Што се свађе тиче, нећемо вам сметати. *А ни ви нама* [←нећете сметати] (463); Зашто је онда говорио? *И он и Шехаџа?* [←зашто си говорио/сте говорили] (467).

Ослабљена структурна веза између експлицираног предиката и дистантног субјекта додатно је наглашена поступком парцелације: дистантни субјекат издвојен је у посебну беспредикатску јединицу. На тај начин, издвојени члан додатно се истиче.

2.1.2. Парцелација дистрибуције

Слични претходним јесу и следећи примери:

Све што код нас вриједи, то је лудо. *И мој син, и џи, и џај Рамиз* (446); Нисам хтио да питам ко су они. *Можда хајдуџи, као Осман, можда боџашаши, као Шехаџа* (454); Мање је истинито, и мање вјероватно, али је племенитије. И љепше: тако све има више смисла. *И смрџи. И живоџи* (519); Млади људи често чине лудости, јер желе немогуће. *Као џвој син, као Рамиз* (Селимовић 446); Било је важнијих ствари о којима вриједи мислити. *О веселу у Зајкиној механи, џрије свеџа* (453).

И у оваквим примерима имамо номинативну конструкцију чији је предикат изостављен, али је познат, будући да је исти као и предикат претходне реченице. Овде се, заправо, ради о конкретизацији субјекта претходне реченице, у којој је субјекат исказан општим појмом, а који се самосталним јединицама објашњава, односно индивидуализује⁷. Наведени примери илуструју стилску фигуру познату као дистрибуција, односно „раздјелјивање општег појма на његове саставне дијелове,

7 У наведеним примерима тај општи појам истакнут је подвлачењем, док су јединице које га конкретзују истакнуте курзивом.

чијим навођењем се тај општи појам и конкретизује (идентификује)” (Ковачевић 2015: 314). Експресивност наведених примера појачана је и употребом везника *и* у првом и трећем примеру, који овде има интензификаторску улогу, као и модална речца *можда* у другом примеру или поредбена *као* у четвртном примеру.

Дитстрибуција је једна од трију реторичких фигура (уз регресију и пример) у чијој структури се налази подлога развоја текста са амплификованим десцедентним конекторима, код којих је прва реченица носилац теме, која се следећим реченицама развија (Ковачевић 2015: 313). То се најбоље може уочити у следећем примеру:

На броду је волио да му причам о људима, помало тужно, помало смијешно, како и јест у животу. *О својим рајним друтовима с Хоћина и о друћима које сам познавао, о књиовесцу Ибрахиму који је пођејао у рај од своје три жене, а боље би му било да је рајовао с њима него с Русима; о Хаџи Хусеину Пишмишу што се склонио од поверилаца у далеку Украјину, али је ошлатио другове с најшежим каматама; о Авдаи Сујрди која није убио рај већ крива крушка, о Салиху Голубу и његовој једној срећи, о Рабија-хануми и њеној касној љубави, о Махмушовом сираху и проливу, о људима и стварима које најјасније видиш кад им се смијеш кроз сузе* (514).

У наведеном примеру имамо конкретизацију, односно идентификацију општег појма људи, где се кумулацијом јединица без предиката наводи на које се људе тачно мисли. Све те нанизане конструкције у обличкој су форми локатива са предлогом *о*, те се тако и облички ослањају на претходно наведени општи појам.

2.2. НЕПАРЦЕЛИСАНИ БЕСПРЕДИКАТСКИ ИСКАЗИ

Осим беспредикатских једница које су настале парцелисањем постоје и оне које нису настале издвајањем из претходне реченице. Такве јединице у језику књижевности (као и у књижевном језику уопште) веома су честе, а по свом саставу и функцији веома разноврсне. Међу беспредикатским исказима употребљеним у овом роману најбројнији су они који се у традиционалној граматичкој литератури називају *номинативним реченицама*, а које Симић одређује као *констатације*. Као најважније одлике овог типа реченица поменути аутор наводи: само делимичну условљеност контекстом, способност да упућују на егзистентни денотат, као и објављену актуализацију ових јединица (Симић 2000: 116). С обзиром на то да су констативне ноеме веома разноврсне по свом облику, функцији и смислу, Симић издваја неколико врста ових једница. Од свих тих јединица ми смо у роману *Тврђава* уочили различите врсте номинативних исказа, затим вокативне исказе и упитне исказе.

2.2.1. Елипсе

Прва, најважнија и у језику најзаступљенија врста јесте она коју овај аутор одређује као *елипсу*, премда термин елипса има различита тумачења у србистици (уп. Стевановић 2019: 178). Према Симићу елипса би била свака контекстна номинација чији је смисао јасан из изречених речи. Међутим, како он истиче, предикат код елипсе нити је једнозначно надоместив, нити је потребан за њихово разумевање (Симић 2000: 118). И Катнић Бакаршић наводи да се код оваквих исказа не може говорити о изостављеном предикату будући да једини главни члан, а то је номинативна реч или синтагма, преузима на себе предикативност (Катнић Бакаршић 2001: 261). То потврђују и примери које смо забележили у роману *Тврђава*:

Страшно дивљање снаје, разорно уништавање, без зле мисли, као у рату с оружјем, као у рату без оружја (383); Ружна вијест, бесмислена смрт (497). Опасан је зато што је тврдоглав, и што је увјерен да спасава свет. Упоран праћач који изнурава и себе и групе; суров али нимало низак, ограничене памети али јаке воље, поштен на свој начин, без лицемерја, некориснољубив, чист у својој сувислој оданости, и ужасан баш зато што је такав (502).

Сви наведени примери структурно су једнообразни: сачињени су од номинативне речи праћене атрибутима, па можемо рећи да је овде проста номинација (*дивљање, уништавање, сније, дјетињство* итд.) комбинована са валуативном (*страшно, разорно, први, тиха, лудо...*). Код оваквих јединица „пажња се усмијерава на појаве њима исказане, не на вршиоца радње, нити на радњу саму” (Радојевић 2016: 592). Тако се у првом примеру само констатује да постоји *страшно дивљање снаје* или *разорно уништавање*; у другом да је оно што је приповедач чуо *ружна вес*, у трећем се наводе психолошке карактеристике једног од јунака у роману. Употребом оваквих конструкција постиже се сликовитост у приповедању, па нарација прелази у дескрипцију.

Говорећи о дистрибуцији као стилској фигури, рекли смо да њена структура подразумева прву реченицу као носиоца теме и наредне реченице у којима се та тема развија. За разлику од наведених примера парцелисане дистрибуције, у роману *Тврђава* бележимо и дистрибуцију која није парцелисана:

Стајао сам мртво присутан, мукло је тутњало у мени, као у пустој пећини, кад ме је давни дјетињи корак довео до згаришта где није било *успомена*. А какве су и могле бити? *Жестока, а неодређена чежња на двијена над грађим, нељубазним трагом. Дјечја соба, насељена врелим сликама машије без циља и упоришта. Ошаци, далек као мјесец, који је цијело живошће лакомислено јудио све што би стекао; мајка, које није мислила ни на дјецу, ни на бога, већ на њега, оца, и која је сигурно умрла од жалости за њим, а не од кује; сестра, с којом нисам знао разговарати, јер је из некој групој свијести; шека, досадна са својом илачном љубављу и сикћавим*

причама о мужу, што је, незахвалник, побјегао некуд у свијет, чему се нисам чудио (345); И поново сам потражио своју радосну мисао, коју је Махмут прекинуо. Први сније, шиха прича, лудо дјетињство, паучина-шта срећа, сан о лијејом (458).

Поново имамо конкретизацију: у првом примеру општи појам *успомена* идентификује се као *чежња, деција соба, ошаи, мајка, сестра* и *шејка*, док се у другом примеру *мисао* конкретизује као *први снеј, шиха прича, дјетињство, сан*. Све те конкретизације исказане су номинативним реченицама, дакле, облички су независне од контекста, за разлику од примера са парцелисаном дистрибуцијом, где су конкретизације општег појма структурно припадале претходној реченици. Већа самосталност номинативних реченица лакше их претвара у реченицу-слику: свака од њих упућује на „егзистентни денотат у датим околностима” (Симић 2000: 116). *Успомена* у првом, или *мисао* у другом наведеном примеру тако се намећу као хиперонимски појмови, надређени врским појмовима, па је цео микротекст заснован на хиперонимско-хипонимском односу, у коме се ти врски појмови исказују беспредикатским јединицама.

2.2.2. Наспрамне номинације

Елиптичне реченице у тексту немају само улогу конкретизације, рашчлањивања претходног контекста, већ врло често имају супротну улогу. Као један од главних стилистичких ефеката безглаголске реченице Бранко Вулетић наводи сумирање претходног контекста: „Безглаголска реченица учинковитија је у сажимању претходног контекста од глаголске реченице зато што се она тјешње везује с контекстом, тек у контексту добива свој смисао и своју цјеловитост; и управо због те чврсте повезаности са својим контекстом безглаголска га реченица садржи, сажима у свом говорном остварењу” (Вулетић 2006: 151). Ово се нарочито огледа у следећим примерима:

Нашкодиће ти сигурно, али, брате, халал ти вјера. Да си паметан, и да си мало мислио, никад то не би рекао и спавао би мирно, а овако ћеш чекати сјекиру за врат, па и ја с тобом, јер је мене качило и без тебе, а сад ће мислити да смо исто. Па вала, нека, не жалим. Што год буде, биће с пријатељем. /⁸ Велика мука, а шанак њонос! (417); И пробудио сам се мислећи на њега, непознатог, а као да сам знао њега јединог међу људима. Издвојио се својим страдањем, као да искупљује сва наша зла. Не, ниједно неће искупити, сва ће остати, нетакнута, а његова жртва нема сврхе. Шта може један човјек, шта може и стотина? Један њијешао, милиони сјавача (427); Ја имам сто дуката, нисам понио више. Ми се запрепастисмо. *Што дуката, чинаво бојаштво!* (439) *И шако, једна смрт, а колико мишљења о њој* (507)⁹.

8 Уметање црте је наше, чиме наглашавамо да се наредни исказ налази у новом реду.

9 Код последњег примера нисмо навели контекст који је сажет безглаголском реченицом будући да је веома обиман.

За разлику оа анализираних примера елипсе, наспрамне номинације састоје се од две номинације у напоредном односу (мука/понос; пијетао/спавачи; дукат/богатство; смрт/мишљење). Симић их означава као *наспрамне номинације*, истичући да су то природни облици изражавања, али да се могу забележити углавном у књижевним делима, као и да је овакав тип номинације врло ефикасан са актуализацијског гледишта (Симић 2000: 120). Овакав тип јединица без предиката Симић убраја у констатације, уз гноме, дефиниције и елипсе. Будући да се њима сумира или даје коментар претходно изнесеног садржаја, веома су блиске гномским непредикатским изразима. Као и код гнома, актуализација се постиже узајамношћу речи, а појачава се додатним средствима као што је употреба контекстуално условљених антонима (велика/танак; један/милиони; једна/толико). Наспрамне номинације са текстом који им претходи тако чине епифонем, стилску фигуру смисаоне дискурсне целине која „оваплоћује принцип индуктивног закључивања” (Ковачевић 2015: 317). У првом наведеном примеру, након Махмутовог обраћања Ахмету, у коме Махмут износи и образлаже своје виђење ситуације у којој су се нашао обојица, Ахмет изводи закључак: *Велика мука, а шанак понос*. Тако је и у осталим примерима: прво се наводи конкретан случај, а затим беспредикатска јединица која има затварачку, сумирајућу улогу. Будући да таква јединица увек припада говору наратора, уједно и главног лика у *Тврђави*, тиме се заправо истиче да је оно што се у роману догађа и оно о чему се приповеда предочено кроз виђење главног јунака.

2.2.3. Беспредикатска питања

У роману *Тврђава* неретко се реализују и упитни непредикатски искази, који показују велики степен укључености у контекст. Такви искази структурно су неједнообразни: могу бити сведени на упитни оператор (а); могу се састојати из упитне и номиналне речи (б) или само од номиналне речи (в).

(а) Ипак су некаква спона с нечим. *С чиме?* (345); Не могу чак ни да тужим. *Кога?* Мрак, вјештице? *И зашто?* (369); А нисам се нашао ни са ким, нисам чуо ништа, нисам поразговарао ни о чему. *С ким, шта, о чему?*(429);

(б) Није му због пара, већ због других ствари. *Којих ствари?* Којекаких. [...] мора зарадити да зачепи уста оном псу. *Којем псу?* (419); [...] онда мора да постоји неки разлог за тај неразумни поступак. *Који разлог?* (Селимовић 481); Какве мисли, последње, пролазе његовим мозгом што се гаси? *Које слике, која шука, која радост, можда?* (518);

(в) Како су је синоћ савладали? *На њевару, силом, изненада?* (336); Шта су они? *Осиони лудаци? Малоумне силеције? Звијери?* (366); Не могу чак ни да тужим. *Кога? Мрак, вјештице? И зашто?* (369); Ругао се очито. Само, коме? *Мени или себи? Или свакоме?* (403); Јесте ли кад-

год помислили, по чему ће нас народ запамтити? По *страху* који сије-мо? По *безобзирности* којом се бранимо? По *пешком живошу* о којем се не бринемо? По *изразним ријечима* које *просијемо*? ... А *зашто*? (432); Али шта је ово, несрећни сине? За *ћериз*, за *разбојнике*, за *ошмачину шуће земље*? (441); Али кога је потплатио у тврђави? *Стражара*? (451); У име чега бих говорио? У *име сажаљења*? Шта моје сажаљење значи и коме? И зашто? За *неистојећи дуї савјести*, за *човјека према коме немам обавеза*, за *кривицу коју не прашијају*? (428); За кога би се удала, мислио сам. За *Османа*? (521); Ко ће погинути од ових што одлазе? И *игје*? У *дунавским мочварама*? У *бесарабијским шумама*? На *далеким неизнаним њољима*? (523).

У зависности од структуре исказа различита је семантика сваке од наведених група. Тако изрази сведени само на упитну реч по правилу и означавају парцијално питање које се односи на део претходног контекста, односно на део теме. Сличну семантику имају и искази из друге групе, који су структурисани из упитне заменице *који/какав* и номиналне речи која се понавља из претходног контекста, с тим што осим упитне, овакви искази садрже и семантику чуђења (уп. Деспотовић 2020: 174). У трећу групу примера издвојили смо упитне исказе сведене само на номиналну реч. Једини маркер њихове упитности јесте заправо ортографски маркер, и код оваквих питања интерогативна компонента је најмање изражена. Њима се углавном идентификују појаве или појмови или се на постављено питање нуди неколико могућих одговора.

Овакви искази стилистички су маркирани својом контекстуалном укљученошћу, а та „контекстуална укљученост *неријетко* подразумева да се у елиптираном упитном исказу наглашава или тема из претходног контекста или пак ново као дио теме дате у контексту што претходи контекстуално укљученом упитном исказу” (Ковачевић 2012б: 83). Осим тога, наведени искази углавном се употребљавају или у унутрашњем монологу главног јунака, који је уједно и наратор у роману, или у слободном неуправном говору, па се њима заправо и не захтева информација, већ се употребљавају не би ли се исказао најчешће иронични став наратора о одређеној ситуацији, и тиме се разбила монотонија приповедања или тока мисли. Ово се нарочито односи на последњу групу примера, у којој наратор сам поставља питање, а након тога нуди неколико одговора од којих ниједан није изван.

Честа употреба оваквих контекстуално укључених питања, посебно оних у којима је упитна семантика потиснута, има двоструку функцију. С једне стране, указује на мноштво нејасноћа које прате случај хапшења, а потом и бекства из тамнице студента Рамиза. С друге стране, оваквим јединицама исказује се опште расположење приповедача, главног јунака Ахмета, који остаје зачуђен догађајима који се збивају око њега, суровошћу света у коме се нашао и немогућношћу да се таквом свету прилагоди. Ово се нарочито односи на последњу групу примера, у којој наратор сам поставља питање, а након тога нуди неколико

одговора од којих ниједан није изван. Кумулацијом таквих беспредикатских питања исказан је емотивни набој, напетост која постоји између главног јунака и друштва у коме живи.

2.2.4. Вокативни искази

Номинални искази, осим у упитном, могу се јавити и у екскламативном виду. Ово се пре свега односи на осамостаљене вокативне исказе. По својој структури, исти су као и други именски изрази: и у њима је именица или нека именичка реч конститутивни елемент, а факултативни елементи су различите конгруентне или неконгруентне одредбе (Пипер и др. 2005: 656).

У данашњем свијету остају нам само двије могућности, прилагођавање или властита жртва. Борити се не можеш, кад би и хтио, онемогућиће те на првом кораку, при првој ријечи, и то је самоубиство, без дејства, без смисла, без имена и успомене. Немаш могућности да кажеш оно што ти је на срцу, па да последије и страдаш. Премлатиће те да не проговориш, да иза тебе остане самоћа или ћутање. / *О јадно вријеме, које не дозвољаваш ни смисао ни јунаштво!* (369) Махмут је пожурио да оправда његово недолично понашање: - Жени се, па не зна куд главом удара. Баш разговарамо малоприје, да продам овај дућан, а да он купи штогод у Мостару. / *О, муко родитељска!* (477) А можда је и нешто друго, можда је моја пјесма потврда његова мишљења, да су савршени људи само у гробу. Док живе, они су зликовци. / *Е, њесмо моја несрећна!* (388).

Будући да су сачињени од сложеног номинативног исказа, оваквим исказима се на изван начин исказује предикативност, на пример да је јадно време које не дозвољава ни смисао ни јунаштво или да је родитељство мука. У последња два примера нарушена је комуникативно неутрална линеаризација исказа (уп. *родитељска муко/муко родитељска*), што је омогућено чињеницом да је вокативност праћена појачаном емаfazом (Пипер и др. 2005: 657). Заправо, у наведеним вокативним исказима потпуно је потиснута примарна вокативна функција обраћања, а „будући да функционише као самосталан исказ, вокатив је у условима када дезактуализује своју примарну функцију скоро нужно синсемантичан и укључује одређени трансфер значења, па је зато неопходно под семантичким аспектом подразумијевати не само лексику него и семантику текста” (Бабић 2019: 228). Ови искази у тексту долазе након описа нека ситуације, па имају и затварачку, сумирајућу улогу, о којој смо већ говорили у оквиру наспрамних номинација.

Осим тога, сви наведени примери представљају примере апострофе, реторичко-поетичке фигуре која подразумева обраћање мртвим стварима и личностима, или апстрактним појавама, или одсутним личностима као живим и присутним бићима (Живковић 2001: 48). Миланка Бабић издваја неколико тематских блокова у оквиру којих се најчешће реализује апострофа, као што су бог, човек, мајка, жена,

песник, природа и природне појаве и апстрактни појмови (Бабић 2019: 419). Сви издвојени примери из Селимовићевог романа припадали би последњем тематском блоку, односно апстрактним појмовима (*време, мука, њесма*). Њима главни јунак, Ахмет Шабо, обрађајући се времену, муци или својој песми, изражава презир према времену у коме живи и према безобзирности деце према родитељима. Будући да је издвојени вокатив апострофирања употребљен у унутрашњем монологу, њиме се, као и претходно анализираним беспредикатским питањима, разбија монотонија мисаоног тока и делује „као средство динамичког прелома текста, ритмизације” (Бабић 2019: 426), што потврђује и издвајање датих исказа у посебне пасусе.

3. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

У роману *Тврђава* Меше Селимовића забележили смо различита одступања од уобичајеног реченичног устројства. Будући да су предмет нашег рада биле исказне јединице без предиката, примере забележене у роману анализирали смо са синтаксичко-стилистичког аспекта. Према критеријуму парцелације, издвојили смо оне беспредикатске исказе који настају парцелацијом и оне који нису резултат парцелације.

Говорећи о парцелисаним структурама, издвојили смо примере парцелисања силепсичких конструкција, као и парцелисања које је у подлози дистрибуције као стилске фигуре. Беспредикатски искази који нису настали у процесу парцелације бројнији су и разноврснији. Тако смо издвојили и описали елипсе, наспрамне номинације, беспредикатска питања и вокативне исказе. И једни и други искази налазе се у подлози различитих стилских фигура. Тако и парцелисани и непарцелисани искази могу творити дистрибуцију, беспредикатским питањима често је исказана иронија, док се вокативним исказима исказује апострофа.

Као што се разликују према својим структурно-семантичким карактеристикама, беспредикатске јединице разликују се и према својој употребној вредности. Нарушено реченично устројство кореспондира са нарушеним системом друштвених вредности у коме се нашао главни јунак романа. Тако парцелација реченица којима се исказују Ахметове мисли указује на распарчаност света коју је затекао након повратка из рата. Велики број контекстуално укључених питања указује на хаотичну стварност света и Ахметову немогућност да ту хаотичност разуме и прихвати. С друге стране, контекстуално неусловљене јединице приповедање смирују, сажимају и доприносе сликовитости и симболизацији прозног израза. Уз то, вокативне и наспрамне номинације сажимају претходни контекст, дајући нараторов коментар и виђење света и друштвених прилика, па тако имају и значајну улогу у епифонемској организацији текста.

ИЗВОР

Селимовић 2017: М. Selimović, *Romani*, Beograd: Vulkan.

ЛИТЕРАТУРА

Бабић 2019: М. Бабић, *Ексламајтивне конструкције у српском језику*, Андрићград: Андрићев институт.

Белић 1998: А. Белић, *Општа лингвистика: о језичкој природи и језичком развоју*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Вујевић 2017: В. Вујевић, *Елијса у српском и енглеском*, Београд: Јасен.

Вулетић 2006: В. Vuletić, *Govorna stilistika*, Zagreb: FF press.

Деспотовић 2020: Ј. Деспотовић, Експресивност беспредикатских питања у драмском тексту, у: *Експресивност у српском језику*, Зборник радова са XIV међународног научног скупа *Српски језик, књижевност, уметност*, одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (25–27. X 2019) [проф. др Милош Ковачевић, проф. др Јелена Петковић], Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2020, 171–179.

Живковић 2001: *Речник књижевних термина* (ур. Д. Живковић), Београд: Институт за књижевност и уметност.

Катичић 1971: Р. Katičić, *Jezikoslovni ogledi*, Zagreb: Školska knjiga.

Катнић Бакаршић 2001: М. Катнић Бакаршић, *Стилистика*, Сарајево: Љиљан.

Ковачевић 2012а: М. Ковачевић, *Лингвистика књижевности*, Београд: СКЗ.

Ковачевић 2012б: М. Ковачевић, Синтакса и стилистика упитних исказа у роману Господска улица Ранка Рисојевића, у: М. Ковачевић (ред.), *Наука и истраживања*. Филолошке науке, Посебна издања, Научни скупови, књига 6/1, Универзитет у Источном Сарајеву, Пале: Филозофски факултет, 67–87.

Ковачевић 2015: *Стилистика и прагматика стилских фигура*, Београд: Јасен.

Маретић 1963: Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.

Новокмет 2012: С. Новокмет, Сликовитост поредбених конструкција у роману *Тврђава* Меше Селимовића, у: М. Ковачевић (ред.), *Савремена истраживања језика и књижевности*: зборник радова са III научног скупа младих филолога Србије одржаног 12. марта 2011. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Књ. 1, 239–247.

Пипер и др. 2005: П. Пипер и др, *Синтакса савременог српског језика*, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Матица српска.

Радојевић 2016: Д. Radojević, Sintaksičko-stilističke karakteristike eliptičnih rečenica u književnoumjetničkim tekstovima (na primjerima iz jezika međuratne crnogorske pripovjedačke proze), у: *Rasprave, Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 42/2, 2016, 587–598.

Симић 2000: Р. Симић, *Основи синтаксе српског језика*, Београд – Никшић: Филолошки факултет, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика – Јасен.

Стевановић 1974: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик: (прагматички системи и књижевнोजичка норма) II. Синтакса*, Београд: Научна књига.

Стевановић 2019: Ј. Стевановић, Досадашња проучавања непредикатских реченица у науци о српском језику, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ред.), *Савремена проучавања језика и књижевности*, Зборник са X научној скупи младих филолога, Крагујевац: ФИЛУМ, 177–185.

Ђевриз Нишић 2013: В. Ђевриз Нишић, Кумулација синтаксичких јединица са анафорском компонентом у роману *Тврђава* Меше Селимовића, у: М. Ковачевић (ред.), *Савремена проучавања језика и књижевности*: зборник радова са IV научног скупа младих филолога Србије одржаног 14. марта 2012. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Књ. 1, 331–341.

Julijana S. Despotovic / SYNTACTIC AND STYLISTIC CHARACTERISTICS OF LINGUISTIC UNITS WITHOUT A PREDICATE IN THE NOVEL *THE FORTRESS* BY MESA SELIMOVIC

Summary / In the novel *The Fortress* by Mesa Selimovic, we have noticed various deviations from the usual sentence structure. Since the focus of the paper is units without a predicate which are statements, the examples from the novel are analyzed from a syntactic and stylistic standpoint. We have singled out the units that are a product of partial sentence structure and are contextually based, followed by contextually based questions, statements in the Vocative case as opposed to the Nominative and statements that show a great degree of independence within the context. This independence is related to the formal plan of the aforementioned units, seeing that their meaning is still in close relation to the context.

While contextually dependent units contribute to the emotional aspect and dynamics of the narration, the contextually independent units pacify the narrative, summarize it and add to the vividness and symbolism of the prose text.

Key words: syntax, stylistics, ellipsis, *The Fortress*, units without a predicate

Примљен: 16. августа 2021.

Прихваћен за штампу септембра 2021.